

บทที่ 8

รัสเซีย : ระดับของความรับผิดชอบต่อสงครามโลก

ได้มีปัญหามาช้านานแล้วว่า เนื้อแท้ใครเป็นฝ่ายก่อสงครามโลกครั้งที่ 1 ขึ้น? หลังสงคราม มีแต่ผู้ชี้ว่าเยอรมนีก่อสงคราม เยอรมนีเองก็ต้องยอมรับโดยปรากฏเป็นลายลักษณ์อักษรในสนธิสัญญาแวร์ซายส์ แต่ต่อมานักประวัติศาสตร์ได้ศึกษาวิจัยเรื่องนั้นใหม่โดยศึกษาวิเคราะห์หลักฐานที่มหาอำนาจทุกฝ่ายได้พิมพ์ออกเผยแพร่ บทบาทความรับผิดชอบสำหรับฝ่ายรัสเซียมีมาน้อยเพียงใดจักปรากฏได้จากการวินิจฉัยของเหล่านักประวัติศาสตร์ที่มีความคิดเห็นแตกแยกเป็นหลายฝ่ายดังนี้¹

1. ฝ่ายอนุรักษนิยม มุ่งตามบงการของคณะกรรมการว่าด้วยความรับผิดชอบทางสงคราม (Commission on War Guilt, ตั้งขึ้นภายหลังสงครามโลกครั้งที่ 1) ที่ถือว่า เยอรมนีก่อสงครามโดยร่วมมือกับออสเตรีย ด้วยข้อหาว่า เยอรมนีได้ไตร่ตรองที่จะทำสงครามล่วงหน้า (Premeditation) ด้วยการสร้างกำลังแสนยานุภาพ หนุนออสเตรียก่อสงครามและไม่ยอมเจรจาเพื่อประนีประนอม ทั้งยังยื่นคำขาดต่อรัสเซียและฝรั่งเศสให้มีทางเลือกนอกจากต้องเข้าสู่สงคราม² และบีบบังคับอังกฤษเข้าร่วมโดยการล่อลวงละเมิดความเป็นกลางของเบลเยียม จนสงครามโลกอุบัติขึ้น

2. ฝ่ายเปลี่ยนความคิดอนุรักษนิยม (Revisionists) ระบุว่า รัสเซียและฝรั่งเศสเป็นฝ่ายก่อสงคราม ฝรั่งเศสต้องการอัลซัสและลอเรนน์คืน โดยทำสนธิสัญญาพันธมิตรกับรัสเซีย กำลังทหารของสองชาติเหนือกว่าฝ่ายใดภาคีพันธมิตรหลายเท่า รัสเซียต้องการเปิดช่องแคบและมีอิทธิพลเหนือคาบสมุทรบอลข่าน พฤติกรรมของฝรั่งเศสและรัสเซียปรากฏเป็นสองระดับ ระดับแรกทำเป็นเรียกร้องยุติข้อพิพาทโดยสันติวิธี ระดับที่สองเตรียมพร้อมที่จะรบโดยเอากรณีพิพาทระหว่างออสเตรียกับเซอร์เบียเป็นข้ออ้างทำสงครามโลก ในขณะที่เยอรมนีปรารถนาแต่เพียงสงครามจำกัดขอบเขตหนึ่งคู่กรณี รัสเซียระดมพลช่วยยูให้เยอรมนีหวาดเกรงความไม่ปลอดภัย จำต้องระดมพลบ้างและต้องเข้าสงครามโดยปริยาย โดยเฉพาะเมื่อฝรั่งเศสระดมพล

¹ดูรายละเอียดใน Clough, II; Dwight E. Lee (ed.), *The Outbreak of the First World War, Who Was Responsible?* (Englewood : D.C. Heath And Company, 1963); Gordon Wright and Arthur Mejia (ed.), *An Age of Controversy : Discussion Problems in Twentieth-Century European History* (New York : Dodd, Mead & Company, 1967).

²“Commission on War Guilt,” *The Outbreak.*, pp. 1-5.

ก่อให้เกิดศึกกระหนาบเยอรมนีหน้าหลัง นักประวัติศาสตร์บางท่านเช่น นายเอริช บรันเดนแบร์ก (Erich Brandenburg) ระบุว่า วงการเมืองของรัสเซียและฝรั่งเศสก่อนสงคราม ทุกฝ่ายตกเป็นเหยื่อติดกับดักระบบพันธมิตร รัสเซียและฝรั่งเศสมีส่วนมากที่สุดเพราะหวังดินแดน การระดมพลของรัสเซียเป็นปัจจัยก่อให้เกิดการระดมพลในเยอรมนี ฝรั่งเศสและอังกฤษ เมื่อพิจารณาย้อนหลังไปถึงการทูตการทหารของสองชาติ ก็ยังเห็นเด่นชัดขึ้นว่า ตั้งแต่ ค.ศ. 1894 ฝรั่งเศสเป็นพันธมิตรกับรัสเซียและเพิ่มพูนพันธกรณีต่อกันมาจนถึงปี 1912 โดยการยอมรับว่าต่างฝ่ายต่างหวังดินแดนอำนาจผลประโยชน์ ณ ที่ใด และจะได้สิ่งเหล่านี้ได้ทางเดียวคือก่อสงครามทั่วไป ลูกหลานขึ้นทั้งทวีป (General War) ผู้ที่ควรถูกกล่าวโทษคือ เซอร์เบีย (ระดมพลก่อน ชั่วๆ ออสเตรียให้ระดมพล) รัสเซียและฝรั่งเศส

3. ฝ่ายแปรเปลี่ยนความคิดอย่างไม่รุนแรงนัก วิचारณ์ว่าไม่มีฝ่ายใดต้องการสงครามโลก ถ้าจะมีฝ่ายใดต้องรับผิดชอบ ก็ควรเป็นวงการเมืองและวงการทหาร ทุกชาติมีส่วนรับผิดชอบที่ก่อสงครามขึ้น โดยระบุว่า

เซอร์เบียผิด ที่ดำเนินนโยบายรวมสลาฟคุกคามออสเตรีย อีกทั้งระดมพลก่อนด้วย ออสเตรียมุ่งทำลายเซอร์เบีย

ออสเตรียผิด ทั้ง ๆ ที่ออสเตรียอาจจำเป็นต้องเผด็จศึกเซอร์เบียที่คุกคามแบ่งแยกดินแดนสลาฟในจักรวรรดิออสเตรีย ออสเตรียยื่นคำขาดด้วยข้อความที่ไม่มีฝ่ายใดปฏิบัติได้ บีบบังคับให้เซอร์เบียต้องรบ แต่ออสเตรียคาดว่า จะปิดประตูเผด็จศึกได้โดยไม่มีผู้ใดแทรกแซง โดยคิดว่าจะเป็นสงครามในภูมิภาค (Local War) ออสเตรียจึงเปิดฉากก่อสงครามขึ้น

เยอรมนีผิด เพราะแสดงตนอย่างเปิดเผยว่าจะช่วยออสเตรีย ทำให้ออสเตรียกล้าเผด็จศึกเซอร์เบีย ทั้ง ๆ ที่รู้ว่าต้องเผชิญหน้ารัสเซีย เยอรมนีเปิดทางให้ออสเตรีย อีกทั้งยื่นคำขาดต่อรัสเซียและฝรั่งเศส เป็นการปิดหนทางมิให้สองชาติมีทางเลือกอื่นใด นอกจากรบ

รัสเซียผิดที่ไม่ยับยั้งเซอร์เบียดังแต่แรก ทั้งยังแอบเตรียมระดมพล คำขาดของเยอรมนี สบประมาทรัสเซียมาก

อังกฤษผิด ที่ไม่แสดงนโยบายและเจตนารมณ์ให้เด่นชัด ทำให้ทุกฝ่ายตีความคลาดเคลื่อนไปต่าง ๆ นานา จึงมีส่วนก่อสงครามด้วย

ปัจจัยแท้จริงของสงครามมาจากระบบพันธมิตรที่บิสมาร์กได้สร้างขึ้น เมื่อขาดบิสมาร์ก ระบบนั้นได้ก้าวเข้าสู่ความระส่ำระสาย เยอรมนีขาดนักการทูตที่มีความสามารถมากพอที่จะดำรงระบบดังกล่าวได้ ระบบพันธมิตรจึงสร้างความหวั่นระแวงขึ้นในยุโรป ไม่มีรัฐใดสามารถวางใจรัฐเพื่อนบ้านได้ ต่างเร่งสร้างกำลังแสนยานุภาพป้องกันตนเอง การแข่งขันกันทางด้านล่าอาณานิคมและการค้าได้ก่อให้เกิดความทะเยอทะยาน เสริมสร้างด้วยความชาตินิยม การปลง

พระชนม์เป็นเพียงวิกฤตการณ์ที่จุดชนวนความขัดแย้งต่าง ๆ เหล่านั้นให้พุ่งขึ้นถึงขีดสุดโดยปริยาย

4. ฝ่ายมีทัศนะเป็นกลางและนักประวัติศาสตร์เยอรมนีและฝรั่งเศส ยืนยันว่าเยอรมนีเป็นผู้ทำลายดุลยภาพแห่งอำนาจเพื่อหวังผลประโยชน์ทางด้านดินแดน บรรดาพันธมิตรหรือมิตรในหมู่อังกฤษ ฝรั่งเศสและรัสเซีย ง่อนแง่นไม่มั่นคง ทุกฝ่ายต้องการเป็นมิตรกับเยอรมนี แต่เยอรมนีเพิกเฉย แสดงความปรารถนาเป็นใหญ่ในยุโรปโดยสร้างกำลังแสนยานุภาพและดำเนินนโยบายไม่แน่นอน มักจะก้าวร้าวรุกรานประเทศเพื่อนบ้าน ปัจจัยเด่นสุดที่ก่อให้เกิดสงครามคือ การที่ออสเตรียประกาศสงครามต่อเซอร์เบีย อาจจะกล่าวได้ว่า 'ไม่มีประเทศใดเข้าสงครามตามพันธกรณีแห่งการเป็นพันธมิตร'³ ฝรั่งเศสเองไม่นิยมพันธมิตรเท่าใดนัก รัสเซียเองก็มุ่งผูกมิตรกับเยอรมนี เพราะในปี 1914 พระราชสำนักรัสเซียส่งเสริมผูกมิตรกับเยอรมนีเพื่อต่อต้านอังกฤษซึ่งขัดขวางรัสเซียมิให้เปิดช่องแคบ รัสเซียวาดแผนการเป็นพันธมิตรกับจักรวรรดิออตโตมันด้วยซ้ำไป เพื่อต่อต้านยุโรป ในเดือนมิถุนายน อังกฤษกับเยอรมนีทำความตกลงกันในเรื่องจักรวรรดิออตโตมันมีที่ที่จะร่วมมือกันต่อต้านรัสเซียฝรั่งเศสเองก็ต้องการเช่นนั้น รูปการณ์สื่อให้เห็นว่า ไตรมิตรมิได้มั่นคงนัก ทุกฝ่ายพร้อมที่จะเปลี่ยนข้างเปลี่ยนมิตรได้ตลอดเวลา เยอรมนีเองก็รู้ว่า แนวปิดล้อมตนมิได้แน่นอนหาแต่อย่างใด ความผิดของเยอรมนีอยู่ที่การดำเนินนโยบายต้องการครอบงำยุโรป เป็นการทำลายดุลยภาพแห่งอำนาจ และการที่เยอรมนียื่นเชคเปล่าให้ออสเตรีย โดยออกปากเห็นด้วยที่จะให้ออสเตรียเผด็จศึกเซอร์เบีย ออสเตรียจึงกล้าก่อสงครามโดยเจตนาหลีกเลี่ยงการเจรจาทางการทูตซึ่งอาจจะทำให้เซอร์เบียเอาตัวรอดได้อีก ออสเตรียจึงมีส่วนก่อสงครามโดยยื่นคำขาดยั่วยุเซอร์เบียและรัสเซียเข้าสู่สงคราม สงครามเกิดขึ้นด้วยเหตุที่ทุกฝ่ายขาดนักการทูตชั้นนำ เมื่อการเจรจาโดยสันติล้มเหลว สงครามจึงอุบัติขึ้น⁴

อาจจะกล่าวได้ว่า ผู้ตกเป็นเหยื่อของระบบพันธมิตรและระบบดุลถ่วงอำนาจคือเยอรมนี อังกฤษและฝรั่งเศส ผู้เอาเปรียบกอบโกยผลประโยชน์จากการเป็นพันธมิตรคือ ออสเตรีย เซอร์เบีย และรัสเซีย เยอรมนีและฝรั่งเศสเข้าสงครามเพราะกลัวถูกทอดทิ้ง จำต้องส่งเสริมพันธมิตรของตน อังกฤษเข้าสงครามเพราะกลัวเยอรมนีแผ่ขยายอำนาจครอบงำทั้งทวีป ผู้ที่คาดการณ์ผิดคือ ออสเตรียและเยอรมนีซึ่งคาดว่าจะไม่เป็นศึกใหญ่โต คงไม่มีใครแทรกแซง เยอรมนีคิดดำเนินนโยบายอาจเข้าสงครามเพื่อเป็นการชูก่อความให้อังกฤษและรัสเซียยับยั้งชั่งใจและวางตนเป็นกลาง แต่นโยบายของเยอรมนีไร้ผลในบัดนี้⁵

---

³ A.J.P. Taylor, "The Outbreak of War," Ibid., pp. 56-64.

⁴ Raymond Aron, "Causes and Responsibilities," *The Outbreak.*, pp. 67-73.

⁵ Pierre Renouvin, "Background of the War : General Conclusion," *The Outbreak.*, pp. 52-56; George Peabody Gooch, "The Coming of the War," *The Outbreak.*, pp. 26-45.

5. ฝ่ายที่มีทรศนะก่อนข้างจะเป็นที่น่าเชื่อถือ เป็นทรศนะของนักประวัติศาสตร์ชั้นนำชื่อ นายแบร์นาโดต อี. ชมิตส์ (Bernadotte E. Schmitt) เขาย้ำว่า สงครามเกิดขึ้นเพราะทุกฝ่ายต้องการประลองกำลัง เยอรมนีคาดคิดว่า รัสเซียและอังกฤษจะเป็นกลาง จึงกล้าพนันขันต่อ ทดสอบพลังของพันธมิตร รัสเซียมีส่วนผิดที่มีเจตนาเข้าสงครามโดยระดมพลทั่วไป⁶

ถ้าพิจารณาบทบาทของรัสเซียตามทัศนะหลายฝ่ายข้างต้นจะเห็นว่า รัสเซียมีส่วนก่อสงครามขึ้น แล้วแต่ว่าจะมีการพิจารณาบทบาทของรัสเซียในแง่มุมใดและจะย้อนหลังไปสู่เวลาใดเป็นจุดเริ่มต้น⁷

ระบบพันธมิตร

ข้อวินิจฉัยของนักประวัติศาสตร์หลายฝ่ายดังกล่าว ล้วนแสดงให้เห็นบทบาทโดดเด่นสำคัญของระบบพันธมิตรแบบบิสมาร์ค และแบบภายหลังสมัยบิสมาร์ค ระบบพันธมิตรแบบบิสมาร์คมีทวิภาคีพันธมิตรระหว่างออสเตรียกับเยอรมนีเป็นแกนหลัก และระบบพันธมิตรภายหลังสมัยบิสมาร์ค จนถึงปี ค.ศ. 1914 ที่เกิดสงครามโลกครั้งที่ 1 มีทวิภาคีพันธมิตรระหว่างรัสเซียกับฝรั่งเศสเป็นแกนหลัก ระบบพันธมิตรทั้งสองแบบมีส่วนทำให้ภาคีสถัญญาคือออสเตรียและรัสเซียมีความมั่นใจในการตัดสินใจเข้าสู่ยุทธจักรจริงหรือไม่? ในที่นี้สมควรวิเคราะห์ความเป็นมาและลักษณะเนื้อหาของทวิภาคีพันธมิตรระหว่างเยอรมนีกับออสเตรีย และทวิภาคีพันธมิตรระหว่างรัสเซียกับฝรั่งเศส เพื่อสืบค้นบทบาทอันแท้จริงของระบบพันธมิตรทั้งสองแบบนั้นว่ามีส่วนมากนักน้อยเพียงใดที่จะต้องรับผิดชอบก่อเกิดสงครามโลกครั้งที่ 1 ขึ้น การวิเคราะห์นั้นจะทำให้เห็นบทบาทของรัสเซียเด่นชัดขึ้นและจะทำให้เห็นระดับขีดกันความรับผิดชอบที่รัสเซียพึงมีต่อสงครามโลกครั้งที่ 1 ได้ดี

ทวิภาคีพันธมิตร, ค.ศ. 1879 (Dual Alliance, 1879)

ทวิภาคีพันธมิตรคือ ความเป็นพันธมิตรระหว่างเยอรมนีกับออสเตรีย-ฮังการี ตามสนธิสัญญาฉบับที่ได้มีการลงนามกันในวันที่ 7 ตุลาคม ค.ศ. 1879 โดยมีเงื่อนไขว่าด้วยการเป็นพันธมิตรในยามสงบเพื่อป้องกันตนเอง (Defensive Alliance) มิให้รัสเซียโจมตี

ทวิภาคีพันธมิตรเป็นผลอันสืบเนื่องมาจากความเปลี่ยนแปลงของสถานการณ์ทางการเมืองระหว่างประเทศในยุโรปในระหว่าง ค.ศ. 1875-1878 สันนิบาตสามจักรพรรดิ

---

⁶Bernadotte E. Schmitt, "The Origin of the First World War," *The Outbreak*, pp. 73-78.

⁷"Sazonov Account," Dmytryshyn, pp. 463-67.

(The League of Three Emperors, ค.ศ. 1873) ของเยอรมนี ออสเตรียและรัสเซีย ไม่สามารถจะชำระไว้ซึ่งความสัมพันธ์อันดีระหว่างรัสเซียกับเยอรมนีและกับออสเตรียได้ ในเดือนเมษายน ค.ศ. 1875 รัสเซียยื่นบันทึกต่อเยอรมนีมิให้คุกคามข่มขู่ฝรั่งเศส ต่อมาระหว่าง ค.ศ. 1875-1878 เยอรมนีและออสเตรียมิได้ตั้งตนเป็นกลางในความขัดแย้งระหว่างรัสเซียกับจักรวรรดิออตโตมัน ด้วยกรณีพิพาทดินแดนบอลข่าน (Balkan)

วิกฤติการณ์ในบอลข่านได้เริ่มต้นขึ้น เมื่อพวกสลาฟ (Slav) ในบอลข่านได้เรียกร้องขอเอกราชจากตุรกีตั้งแต่เดือนกรกฎาคม ค.ศ. 1875 เยอรมนีได้เสนอวิธีการแก้ปัญหาบอลข่านด้วยการแบ่งบอลข่าน แต่ออสเตรียและรัสเซียไม่เห็นด้วย ทั้งสองมหาอำนาจนี้ได้เจรจาตกลงกันเองเป็นการลับที่เมืองไรชต์ดัตต์ (Reichstadt) ในเดือนกรกฎาคม ปีต่อมาว่าจะไม่มีการแทรกแซงทางทหารในวิกฤติการณ์ที่เกิดขึ้นในบอลข่าน รัสเซียจะได้รับดินแดนเบสซาราเบีย (Bessarabia) และออสเตรียจะได้รับบอสเนียและเฮอร์เซโกวีนา เยอรมนีมิได้เห็นด้วยกับความตกลงลับนี้แต่มิได้คัดค้านสถานการณ์ในบอลข่านเองก็ทำให้ความตกลงลับนั้นไม่มีผลบังคับด้วย

จักรวรรดิออตโตมันได้ปราบปรามขบวนการกู้เอกราชของสลาฟอย่างไ้มนุชยธรรมจนรัสเซียในฐานะผู้นำขบวนการรวมเผ่าพันธุ์สลาฟสามารถถือเป็นข้ออ้างประกาศสงครามต่อจักรวรรดิออตโตมันในวันที่ 24 เมษายน ค.ศ. 1877 โดยอังกฤษเพิกเฉย ฝรั่งเศสสงวนท่าที เยอรมนีมิได้สนใจ ออสเตรียเองตั้งตนเป็นกลางตามความตกลงลับกับรัสเซียที่เมืองบูคาเรสต์ (Bucharest) ในเดือนมกราคม ค.ศ. 1877 และจะได้รับสิทธิเข้ายึดครองและบริหารบอสเนียและเฮอร์เซโกวีนาเป็นการตอบแทน สงครามได้ดำเนินไปโดยจักรวรรดิออตโตมันมีที่ท่าว่าจะปราชัยและกองทัพของรัสเซียได้รุกสู่กรุงคอนสแตนติโนเปิล รัสเซียกำลังจะครอบครองช่องแคบบอสโพรัสและดาร์ดาแนลส์ และจะแผ่ขยายอำนาจในอนาคตออกสู่ทะเลเมดิเตอร์เรเนียน นับเป็นมหันตภัยต่ออังกฤษผู้เป็นเจ้าของทะเลนั้น อังกฤษจึงเป็นผู้นำในการสกัดกั้นรัสเซียทันทีโดยส่งกองเรือไปปรากฏเหนือน่านน้ำหน้าเมืองคอนสแตนติโนเปิล เพื่อข่มขู่รัสเซียมิให้ยึดเมืองไว้ ออสเตรียก็แสดงท่าทีคัดค้านตามอังกฤษด้วย รัสเซียจำต้องสงบศึกและทำสนธิสัญญากับจักรวรรดิออตโตมันที่เมืองซาน สเตฟาโน (San Stefano) ในเดือนมีนาคม ค.ศ. 1878 สนธิสัญญานี้ได้จัดอำนาจตุรกีออกไปจากบอลข่าน และเปิดโอกาสให้รัสเซียเข้าไปสร้างอำนาจแทน เป็นการเปลี่ยนแปลงสถานะเดิม ซึ่งหมายถึงการเปลี่ยนแปลงดุลยภาพแห่งอำนาจในบอลข่านสุดที่อังกฤษและออสเตรียจะยอมรับได้ ทั้งสองมหาอำนาจมีที่ท่าพร้อมที่จะรบถ้ารัสเซียไม่ยินยอมให้มีการเปิดการประชุมระหว่างประเทศเพื่อพิจารณาปัญหาบอลข่านตามข้อเสนอของเยอรมนี ในภาวะที่ไร้มิตรเช่นนั้น รัสเซียจำต้องโอนอ่อนผ่อนปรนให้มีการเปิดการประชุมขึ้นที่กรุงเบอร์ลิน ในเดือนมิถุนายน ค.ศ. 1878

ณ ที่ประชุมนั้น บิสมาร์ค นายกรัฐมนตรีของเยอรมนีได้ตั้งตนเป็นนายหน้าที่สัตย์ซื่อ (“honest broker”) ให้มีการทำสนธิสัญญาตามเงื่อนไขของอังกฤษและออสเตรีย เป็นการยุติปัญหาบอลข่านเฉพาะหน้า ด้วยการชดเชวจักรวรรดิออตโตมัน และจัดสรรดินแดนใหม่ตามหลักดุลยภาพแห่งอำนาจ จักรวรรดินั้นได้สูญเสียดินแดนให้แก่ “ผู้พิทักษ์” มากกว่า “ผู้รุกราน” ออสเตรียได้ยึดครองบอสเนีย เซอร์เบียโกวีนา และซันแจค แห่งโนวีบาซาร์ (Sanjak of Novibazar) อังกฤษได้รับเกาะไซปรัส (Cyprus) ฝรั่งเศสได้รับตูนิเซีย (Tunisia) ส่วนรัสเซียผู้รุกรานได้รับแต่เบสซาราเบียของรูเมเนีย (Rumenia) บอลข่านตะวันตกเข้มแข็งพอที่ปกป้องตนเองจากบอลข่านตะวันออกที่นำโดยบัลแกเรีย (Bulgaria) แล้ว รัสเซียจะแผ่ขยายอำนาจและอิทธิพลเข้าไปในบอลข่านได้ยากยิ่งขึ้น

แม้ความขัดแย้งด้วยกรณีพิพาทบอลข่านจะยุติลงโดยวิธีการขายบอลข่านเพื่อแลกกับสันติภาพในยุโรป แต่บิสมาร์คก็ตระหนักดีว่า ความขัดแย้งนั้นอาจเกิดขึ้นอีกในอนาคต เพราะชาวบอลข่านทั้งผู้ได้รับดินแดนและผู้สูญเสียดินแดนย่อมมีความขัดแย้งกัน เปิดโอกาสให้รัสเซียและออสเตรียแทรกแซงอีกจนกลายเป็นความขัดแย้งระหว่างสองมหาอำนาจนั้นที่เยอรมนีอาจจะต้องเกี่ยวข้องอย่างหลีกเลี่ยงมิได้ อีกประการหนึ่ง รัสเซียผู้ปราชัยทางการทูตที่เบอร์ลินแม้จะได้รับชัยชนะในการรบ ย่อมมีความอับอาย และมีความสัมพันธ์ไม่ราบรื่นกับเยอรมนีและออสเตรีย สันนิบาตตามจักรพรรดิได้สิ้นสุดความหมายไปแล้ว รัสเซียผู้โดดเดี่ยวย่อมแสวงหาความเป็นมิตรจากฝรั่งเศส เยอรมนีอาจจะต้องเผชิญกับฝันร้ายทางการทูต (Diplomatic nightmare) ที่เยอรมนีรั้งมิตรและถูกปิดล้อม (Encirclement) ออสเตรียที่อาจจะปราชัยในความขัดแย้งกับรัสเซียในอนาคตย่อมไม่มีศักยภาพที่จะเป็นพันธมิตรของเยอรมนีได้ อังกฤษยึดมั่นในนโยบายอยู่โดดเดี่ยวอันวิเศษ (Splendid Isolation) และรัสเซียเป็นมิตรที่ไว้วางใจมิได้พร้อมที่จะแปรพักตร์ เยอรมนีอาจจะต้องเผชิญหน้ากับฝรั่งเศสอย่างเดิวดาย บิสมาร์คจึงต้องปรับปรุงระบบพันธมิตรใหม่โดยมีออสเตรียเป็นพันธมิตรหลัก

ออสเตรียมีความสำคัญมากต่อระบบพันธมิตรแบบบิสมาร์ค แม้ออสเตรียจะเป็นจักรวรรดิที่ตกต่ำเต็มไปด้วยปัญหาความแตกแยกทางการเมืองด้วยเหตุที่จักรวรรดิถูกรบกวนด้วยชนต่างเชื้อชาติมากมาย แต่โดยลักษณะที่ตั้งแล้ว ออสเตรียเป็นจุดยุทธศาสตร์ที่สำคัญในกรณีที่เกิดสงครามระหว่างเยอรมนีกับฝรั่งเศส และสงครามระหว่างเยอรมนีกับรัสเซีย เพราะออสเตรียผู้เป็นมิตรของฝรั่งเศสหรือของรัสเซียสามารถจะรบรุกกับเยอรมนีอีกด้านหนึ่งเป็นศึกสองด้าน (Two front war) กระหนาบเยอรมนีได้ แต่ถ้าออสเตรียเป็นพันธมิตรของเยอรมนี ออสเตรียจะสกัดกั้นหรือชะลอการรุกรานของรัสเซียได้ ยุทธศาสตร์ทหารของเยอรมนีจึงกำหนดให้ออสเตรียมีบทบาทสำคัญต่อเสถียรภาพความมั่นคงของเยอรมนีในภาวะสงคราม

เมื่อพิจารณาตามหลักดุลยภาพแห่งอำนาจในยุโรป ถ้าออสเตรียตกต่ำกลายเป็นรัฐเล็ก
รัฐน้อยในยุโรปภาคกลาง รัสเซียย่อมจะกลืนกินรัฐเหล่านั้นตามนโยบายรวมเผ่าพันธุ์สลาฟ
รัสเซียจะมีอำนาจมากยิ่งขึ้น เยอรมนีจะต้องเผชิญรัสเซียทางตะวันออกและฝรั่งเศสทางตะวันตก
ดุลยภาพแห่งอำนาจที่เปลี่ยนแปลงเช่นนั้นย่อมเป็นมหันตภัยต่อเสถียรภาพความมั่นคงของ
เยอรมนี เยอรมนีจึงมีความจำเป็นที่จะต้องสร้างไว้ซึ่งเอกราช เอกภาพและสถานะแห่งอำนาจ
ของออสเตรีย เพื่อประโยชน์ทางยุทธศาสตร์ทหารและทางการเมืองของเยอรมนีเอง

ระบบพันธมิตรมีความหมายยิ่งสำหรับออสเตรียด้วย นับตั้งแต่ออสเตรียสูญเสีย
ดินแดนอันเป็นผลมาจากการรวมประเทศเยอรมนีและอิตาลีแล้ว ออสเตรียได้แสวงหาดินแดน
ใหม่ในบอลข่านภาคตะวันตกเป็นการชดเชย ดังปรากฏจากการที่ได้ยึดครองบอสเนียและ
เฮอร์เซโกวีนาตามสนธิสัญญาเบอร์ลินแล้ว การมีเยอรมนีที่ทรงพลังอำนาจเป็นพันธมิตร ย่อมจะ
ทำให้ออสเตรียมีความมั่นใจที่จะแข่งกับรัสเซียในการแผ่ขยายอำนาจและอิทธิพลใน
บอลข่าน อาจจะกล่าวได้ว่า ทวิภาคีพันธมิตรมีคุณประโยชน์แก่ออสเตรียและเยอรมนีมาก แม้ว่า
จักรพรรดิวิลเฮล์มที่ 1 จะมิได้ทรงเต็มพระทัยให้มีทวิภาคีพันธมิตร เพราะความผูกพันร่วมวงศ์
ระหว่างราชวงศ์โฮเฮนโซลเลิร์นส (Hohenzollerns) ของเยอรมนีกับราชวงศ์โรมานอฟ
(Romanov) ของรัสเซียแน่นแฟ้นมาก

สนธิสัญญาทวิภาคีพันธมิตรแห่งปี ค.ศ. 1879 มีเงื่อนไขว่าด้วยการเป็นพันธมิตรเพื่อ
ป้องกันตนเองจากการโจมตีของรัสเซีย และว่าด้วยการเป็นกลางในกรณีที่มีมหาอำนาจอื่นโจมตี
แต่ถ้ารัสเซียช่วยเหลือมหาอำนาจนั้น ภาควิชาสัญญาอีกฝ่ายจะช่วยเหลือภาควิชาสัญญา ความเป็น
พันธมิตรในยามสงบเช่นนั้นไม่เคยมีปรากฏมาก่อน ในอดีตบรรดามหาอำนาจย่อมสร้างพันธมิตร
เพื่อจะรบหรือเพื่อปราบมหาอำนาจที่จะตั้งตนเป็นใหญ่ในยุโรปเท่านั้น ทวิภาคีพันธมิตรจึงเป็น
สนธิสัญญาที่มีลักษณะพิเศษ และเป็นจุดหัวเลี้ยวหัวต่อที่สำคัญทางการทูตยุโรปที่จะพัฒนาไปสู่
ระบบพันธมิตรในยามสงบที่มีลักษณะสลับซับซ้อนมาก เรียกว่า ระบบพันธมิตรแบบบิสมาร์ค

เมื่อพิจารณาเงื่อนไขของทวิภาคีพันธมิตรแล้วจะเห็นได้ว่า สนธิสัญญานี้มีจุดอ่อนเปิดโอกาส
ให้ออสเตรียสามารถแสวงหาผลประโยชน์ในบอลข่านได้โดยยั่วยุรัสเซียให้เป็นฝ่ายโจมตีออสเตรีย
ทำให้เยอรมนีต้องช่วยเหลือออสเตรียตามพันธกรณี อีกประการหนึ่ง แม้เยอรมนีในสมัยบิสมาร์ค
(ค.ศ. 1871-1890) ไม่มีนโยบายสนับสนุนให้ออสเตรียรุกรานเพื่อแสวงหาผลประโยชน์ใน
บอลข่าน เว้นเสียแต่ออสเตรียจะมีอังกฤษร่วมรบกับรัสเซีย แต่ออสเตรียอาจรุกรานได้ด้วยตนเอง
โดยเยอรมนีจะไม่สามารถตั้งตนเป็นกลางได้โดยตลอด เพราะออสเตรียมีความสำคัญต่อเสถียร
ภาพความมั่นคงของเยอรมนีมาก บิสมาร์คจึงเพียรแก้ไขจุดอ่อนของทวิภาคีพันธมิตรด้วย

มาตรการป้องปรามทางการทูต เป็นการปกป้องคุ้มครองออสเตรียจากการถูกรุกราน และป้องกันมิให้เกิดสงครามระหว่างออสเตรียกับรัสเซีย และหรือกับมหาอำนาจอื่น

มาตรการหนึ่งที่บิสมาร์กได้ดำเนินการเพื่อปกป้องออสเตรียคือ การเปิดเผยสนธิสัญญาทวิภาคีพันธมิตรให้เคานต์ ปยอตร อันเดรวิช ชูวาลอฟ (Count Pyotr Andreyevich Shuvalov, ค.ศ. 1827-1889) เอกอัครราชทูตรัสเซียประจำเยอรมนีทราบในระหว่างการเจรจาเพื่อทำสนธิสัญญาค้าประกัน (Reinsurance Treaty, ค.ศ. 1887) และการเปิดเผยทวิภาคีพันธมิตรในจดหมายส่วนตัวของบิสมาร์กถึงลอร์ด ซัลส์เบอรี (Lord Salisbury, ค.ศ. 1830-1903) นายกรัฐมนตรีอังกฤษ ลงวันที่ 22 พฤศจิกายน ค.ศ. 1887 นอกจากนั้น บิสมาร์กยังได้เผยแพร่สนธิสัญญาทวิภาคีพันธมิตรต่อสาธารณชนด้วยการตีพิมพ์เผยแพร่ในวันที่ 3 กุมภาพันธ์ ค.ศ. 1888 การเปิดเผยสนธิสัญญาทวิภาคีพันธมิตรเป็นมาตรการหนึ่งที่จะป้องปรามอังกฤษและรัสเซียให้ยับยั้งซึ่งใจในการที่จะตัดสินใจทำสงครามกับออสเตรียในอนาคต บิสมาร์กได้เสริมความมั่นคงแก่ออสเตรียยิ่งขึ้นอีกด้วยสนธิสัญญาสองฉบับคือ สนธิสัญญาค้าประกันระหว่างรัสเซียกับเยอรมนี ซึ่งไม่กำหนดความเป็นกลางของภาคีคู่สัญญาในกรณีที่เกิดสงครามโจมตีออสเตรียและสนธิสัญญาไตรภาคีพันธมิตร (Triple Alliance, ค.ศ. 1882) ของเยอรมนี ออสเตรีย และอิตาลี ซึ่งได้เพิ่มมหาอำนาจอีกหนึ่งประเทศคือ อิตาลีเข้าร่วมปกป้องออสเตรีย ในกรณีที่อาจถูกประเทศที่สี่โจมตี

อย่างไรก็ตาม แม้เยอรมนีจะปกป้องออสเตรีย แต่เยอรมนีก็ไม่เปิดโอกาสให้ออสเตรียใช้ทวิภาคีพันธมิตรเป็นเครื่องมือในการแสวงหาผลประโยชน์ในบอลข่าน เยอรมนีในสมัยบิสมาร์ก ได้แสดงให้ออสเตรียประจักษ์ตลอดมาว่า เยอรมนีสงวนสิทธิ์ที่จะพิจารณาปฏิบัติตามพันธกรณีของทวิภาคีพันธมิตร เยอรมนีได้กำหนดให้สนธิสัญญาหลายฉบับเป็นเครื่องจำกัดขอบเขตออสเตรียในการขยายอำนาจและอิทธิพลในบอลข่าน สันนิบาตสามจักรวรรดิ (ต่ออายุใน ค.ศ. 1881) ให้โอกาสออสเตรียและรัสเซียเท่าเทียมกันในการเปลี่ยนแปลงสถานะเดิมในบอลข่าน โดยต้องมีความตกลงกันก่อน และการตั้งตนเป็นกลางในกรณีที่ภาคีคู่สัญญาอยู่ในภาวะสงครามกับประเทศที่สี่หรือกับจักรวรรดิออตโตมัน เมื่อสนธิสัญญานี้หมดอายุใน ค.ศ. 1887 เยอรมนีได้เพิ่มอิตาลีเป็นคู่แข่งในบอลข่านตามสนธิสัญญาไตรภาคีพันธมิตร (ต่ออายุใน ค.ศ. 1887) และเพิ่มอังกฤษเป็นคู่แข่งที่สี่ในบอลข่านตามความตกลงทางทะเลเรือทะเลเมดิเตอร์เรเนียน (Naval Mediterranean Agreements, ค.ศ. 1887) 2 ฉบับ ซึ่งกำหนดให้ภาคีคู่สัญญาคือ อังกฤษ อิตาลี และออสเตรีย ค้าประกันสถานะเดิมของบอลข่าน และเปลี่ยนแปลงสถานะเดิมตามความตกลงร่วมกันเท่านั้น เงื่อนไขของสนธิสัญญาเหล่านั้นที่ล่วงรู้กันทั่วไป และการเพิ่มคู่แข่งตลอดจนขบวนการกู้เอกราชของชาวบอลข่านและขบวนการร่วมเผ่าพันธุ์สลาฟ ล้วนทำให้

ออสเตรียและรัสเซียประสบความสำเร็จอย่างมากขึ้นในการที่จะแผ่ขยายอำนาจเข้าไปในบอลข่านแล้ว ดังนั้นแม้บิสมาร์กจะไม่สามารถแก้ปัญหาบอลข่านให้สำเร็จเด็ดขาดได้ แต่อย่างน้อยเยอรมนีในสมัยบิสมาร์กก็ประสบความสำเร็จในการควบคุมปัญหาบอลข่านมิให้ทำลายสันติภาพทั่วไปของยุโรป

ทวิภาคีพันธมิตรในสมัยบิสมาร์กคือ มาตรการป้องกันมิให้เกิดสงครามเพื่อสร้างไว้ซึ่งสันติภาพทั่วไปในยุโรป ความมั่นคงของทวิภาคีพันธมิตรขึ้นอยู่กับเยอรมนีที่จะต้องตั้งตนเป็นกลางในความขัดแย้งด้วยกรณีพิพาทดินแดนบอลข่านและไม่แสดงการสนับสนุนออสเตรียอย่างเปิดเผย เพื่อมิให้ออสเตรียใช้สนธิสัญญานั้นเป็นเครื่องมือในการแสวงหาผลประโยชน์ในบอลข่าน แต่เมื่อบิสมาร์กลาออกจากตำแหน่งนายกรัฐมนตรีในวันที่ 18 มีนาคม ค.ศ. 1890 เยอรมนีได้กำหนดวิถีทางใหม่ (New Course) ทาง การทูตที่ยึดถือออสเตรียเป็นพันธมิตรอย่างเปิดเผย ทวิภาคีพันธมิตรจึงเป็นเครื่องมือสำคัญทางการทูตที่ทำให้ออสเตรียมีความมั่นใจที่จะกล้าตัดสินใจผนวกบอสเนียและเฮอร์เซโกวีนาใน ค.ศ. 1908 และจะบดขยี้เซอร์เบีย (Serbia) ใน ค.ศ. 1914 อันเป็นชนวนก่อเกิดสงครามโลกครั้งที่ 1 ขึ้น

ทวิภาคีพันธมิตร, ค.ศ. 1894 (Dual Alliance, 1894)

ทวิภาคีสัมพันธมิตรคือ ความเป็นพันธมิตรระหว่างจักรวรรดิรัสเซียกับสาธารณรัฐฝรั่งเศส ทั้งสองประเทศได้เริ่มมีความใกล้ชิดกัน (Rapprochement) ตั้งแต่ ค.ศ. 1888 และมีความเข้าใจอันดีต่อกัน (Cordiale Understanding) ใน ค.ศ. 1891 ต่อมาในวันที่ 4 มกราคม ค.ศ. 1894 ความสัมพันธ์ฉันมิตรที่ดีต่อกันได้แปรเปลี่ยนเป็นความเป็นพันธมิตรตามความตกลงในรูปแบบของอนุสัญญาลับทางทหาร (Military Convention) ฉบับวันที่ 18 สิงหาคม ค.ศ. 1892 อนุสัญญานั้นได้กำหนดทั้งความเป็นพันธมิตรและความร่วมมือกันทางทหารในกรณีที่เกิดข้อพิพาทถูกเยอรมนีหรือออสเตรียโจมตี

ความสัมพันธ์อันไม่ราบรื่นระหว่างเยอรมนีกับรัสเซียคือสาเหตุสำคัญที่ทำให้เกิดทวิภาคีพันธมิตรระหว่างรัสเซียกับฝรั่งเศสขึ้น

ระหว่าง ค.ศ. 1863-1890 ความสัมพันธ์ระหว่างรัสเซียกับเยอรมนีควรจะแน่นแฟ้นด้วยความผูกพันต่อกันโดยร่วมวงศ์ระหว่างราชวงศ์โฮเฮนโซลเลิร์นส์ (Hohenzollerns) กับราชวงศ์โรมานอฟ (Romanov) มีความยึดมั่นในสถาบันหลักแบบเดียวกันและมีผลประโยชน์ร่วมกัน รัสเซียเองนิยมเยอรมนีมากและมีความร่วมมือกันหลายลักษณะ ที่สำคัญคือ ความสนับสนุนของเยอรมนีที่ทำให้รัสเซียสามารถยกเลิกสนธิสัญญาปารีส (ค.ศ. 1856) ความเป็นกลางของรัสเซียที่ทำให้ปรัสเซีย (Prussia) รวมเยอรมนีได้สำเร็จใน ค.ศ. 1871 และความเป็น

พันธมิตรตามสนธิบัตรสามจักรพรรดิ (The League of the Three Emperors, ค.ศ. 1873) อาจจะกล่าวได้ว่า รัสเซียมีบทบาทสำคัญในการเสริมสร้างความมั่นคงแก่เยอรมนีเพราะความเป็นพันธมิตรนั้นได้ทำให้ฝรั่งเศสหมดโอกาสที่จะได้รัสเซียเป็นพันธมิตร เพื่อร่วมสร้างภาวะศึกสองด้านแก่เยอรมนี และความเป็นกลางของรัสเซียก็ได้เอื้ออำนวยประโยชน์แก่เยอรมนีในกรณีที่จะโจมตีฝรั่งเศส ระบบพันธมิตรแบบบิสมาร์คจึงยากที่จะสมบูรณ์แบบได้ ถ้าปราศจากรัสเซีย ถึงกระนั้นความสัมพันธ์ระหว่างเยอรมนีกับรัสเซียก็ได้ราบรื่นเท่าที่ควร เพราะต่างฝ่ายต่างเป็นพันธมิตรที่ไม่น่าเชื่อถือสำหรับอีกฝ่าย

ในเดือนมีนาคม ค.ศ. 1875 เยอรมนีข่มขู่คุกคามฝรั่งเศส (War scare) รัสเซียได้ยื่นหนังสือต่อเยอรมนีให้ยับยั้งความคิดที่จะโจมตีฝรั่งเศส รัสเซียมิได้ตั้งตนเป็นกลาง วิกฤตการณ์บอลข่าน ในระหว่าง ค.ศ. 1875-1878 และ ค.ศ. 1885 ก็ได้พิสูจน์เช่นกันว่า เยอรมนีมิได้ตั้งตนเป็นกลาง แม้เยอรมนีจะสนับสนุนรัสเซียให้แผ่ขยายอำนาจและอาณาเขตไปสู่บอลข่านและสองช่องแคบบอลติกและดาร์ดาแนลส์ ตามสนธิบัตรสามจักรพรรดิ (ค.ศ. 1873, 1881, 1884) และสนธิสัญญาการค้าประกัน (Reinsurance Treaty, ค.ศ. 1887) แต่ระบบพันธมิตรแบบบิสมาร์คได้ปิดโอกาสของรัสเซียด้วยการเพิ่มคู่แข่งคือ อิตาลีและอังกฤษ และกำหนดเงื่อนไขในการสร้างไว้ซึ่งสถานะเดิมของบอลข่านและสองช่องแคบนั้น ความเป็นมิตรกับเยอรมนีจึงมิได้เอื้อคุณประโยชน์เท่าที่ควรแก่รัสเซีย

ตั้งแต่ ค.ศ. 1890 เยอรมนีถือว่ารัสเซียคือศัตรู สงครามระหว่างเยอรมนีกับรัสเซียจะต้องเกิดขึ้นอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ การที่จะกำหนดให้บอลข่านเกิดวิกฤตการณ์เพื่อเป็นชนวนนั้นซ้ำเกินไป และพันธมิตรแบบบิสมาร์คก็ให้ผลซ้ำ ศักยภาพทางทหารของรัสเซียที่เพิ่มมากขึ้นได้คุกคามเสถียรภาพความมั่นคงของเยอรมนีมาก เยอรมนีต้องกำหนดแผนเผชิญศึกสองด้านที่เรียกว่า แผนชลีเฟิน (Schlieffen Plan) และดำเนินวิถีทางใหม่ทางการทูตให้สอดคล้องกับแผนด้วยการกำหนดออสเตรียเป็นพันธมิตรหลัก ผูกมิตรกับอังกฤษและมุ่งทำลายรัสเซีย ในวันที่ 23 มีนาคม ค.ศ. 1890 เยอรมนีได้แจ้งรัสเซียเรื่องการบอกเลิกต่ออายุสนธิสัญญาการค้าประกัน ความเป็นพันธมิตรได้สิ้นสุดลง และความสัมพันธ์เลวร้ายลงตามลำดับนับแต่นั้นมา เยอรมนีมีความสัมพันธ์แน่นแฟ้นและเปิดเผยกับไตรภาคีพันธมิตรของตน โดยมีการต่ออายุสนธิสัญญาในปี ค.ศ. 1891 ความสัมพันธ์ระหว่างเยอรมนีกับอังกฤษดีขึ้นกว่าเดิมมากตั้งแต่ ค.ศ. 1890 เมื่อมีการประสานผลประโยชน์กันตามสนธิสัญญาเฮลิโกลแลนด์ (Heligoland Treaty) โดยเยอรมนีสละการอ้างสิทธิ์ในการแสวงหาอาณานิคมในทวีปแอฟริกาภาคตะวันออก และได้รับเกาะเฮลิโกลแลนด์อันไร้ค่าเป็นการตอบแทน เป็นเครื่องแสดงว่าเยอรมนีพร้อมที่จะผ่อนปรนเพื่อซื้อทางไมตรีจากอังกฤษ ต่อมา ในวันที่ 4 กรกฎาคม จักรพรรดิวิลเลียมที่ 2 ได้เสด็จเยือนอังกฤษ

นับเป็นนิมิตหมายว่าอังกฤษอาจร่วมไตรภาคีพันธมิตร ดังนั้นการบอกเลิกต่ออายุสนธิสัญญา
ค้าประกันและการที่ไตรภาคีพันธมิตรอาจมีอังกฤษเข้าร่วม ย่อมทำให้รัสเซียหวาดวิตกและรู้สึก
ไม่มั่นคงปลอดภัยที่ต้องตกอยู่ในภาวะโดดเดี่ยวในการเผชิญหน้ากับไตรภาคีพันธมิตร

ความสัมพันธ์ระหว่างรัสเซียกับเยอรมนีเลวร้ายยิ่งขึ้นด้วยปัญหาเศรษฐกิจ ตั้งแต่
ค.ศ. 1870 นโยบายการค้าเสรีได้ทำให้เยอรมนีต้องตั้งกำแพงภาษีศุลกากร (Tariff) เพื่อสกัด
กั้นสินค้าพืชผลราคาถูกของรัสเซียโดยเฉพาะข้าว ใน ค.ศ. 1888 เยอรมนีได้ห้ามธนาคารแห่ง
ประเทศของตนรับพันธบัตรของรัสเซียเพื่อค้าประกันเงินกู้ ทำให้รัสเซียไม่สามารถถอนเงินออก
จากตลาดการเงินของเยอรมนี รัสเซียไม่สามารถจะแสวงหาเงินกู้ในเยอรมนีและอังกฤษได้
ฝรั่งเศสได้เสนอให้เงินกู้แก่รัสเซีย ความใกล้ชิดกัน (Rapprochement) ระหว่างรัสเซียกับ
ฝรั่งเศสจึงเกิดขึ้นโดยธรรมชาติวิสัยด้วยเหตุที่เยอรมนีไม่ปรารถนาที่จะสร้างไว้ซึ่งความสัมพันธ์
อันดีกับรัสเซีย ถึงกระนั้น รัสเซียเองมิได้พึงพอใจที่จะใกล้ชิดกับฝรั่งเศสซึ่งเป็นสาธารณรัฐและ
เคยมีบทบาทสำคัญในระหว่าง ค.ศ. 1850-1871 ในการสกัดกั้นรัสเซียมิให้แผ่ขยายอำนาจและ
อาณาเขตในบอลข่านและสองช่องแคบ

ฝรั่งเศสเป็นฝ่ายปรารถนาที่จะใกล้ชิดรัสเซียมากเพื่อทำลายภาวะโดดเดี่ยวอันเกิดจาก
ระบบพันธมิตรแบบบิสมาร์คระหว่าง ค.ศ. 1873-1890 และเพื่อเสริมสร้างความมั่นคงของตน
ในการเผชิญหน้ากับไตรภาคีพันธมิตรที่นำโดยเยอรมนีที่ทรงพลังอำนาจทางทหารและเศรษฐกิจ
โดดเด่นในยุโรป และอาจมีอังกฤษเข้าร่วม ทั้งเยอรมนี อังกฤษและอิตาลีล้วนเป็นคู่แข่งของ
ฝรั่งเศสและรัสเซียในการแสวงหาอาณานิคมในทวีปแอฟริกาและเอเชีย อีกประการหนึ่ง ความ
มั่นคงของฝรั่งเศสย่อมขึ้นอยู่กับรัสเซียที่สามารถสร้างภาวะศึกสองด้านแก่เยอรมนีได้ ในกรณีที่
เกิดสงครามขึ้นระหว่างฝรั่งเศสกับเยอรมนี ความใกล้ชิดจนถึงระดับเป็นพันธมิตรจึงเป็นความ
ปรารถนาของฝรั่งเศส

ตั้งแต่ ค.ศ. 1888 ฝรั่งเศสได้ดำเนินการทูตเชิงรุกต่อรัสเซียโดยถือความสัมพันธ์ทาง
เศรษฐกิจและทางทหารเป็นเครื่องมือสำคัญ ฝรั่งเศสได้ช่วยเหลือรัสเซียในการหาเงินกู้ด้วยการ
ขายหลักทรัพย์ของรัสเซีย และสามารถเร่งรัดรัสเซียด้วยการระบับการให้เงินกู้จนกว่ารัสเซียจะให้
ความอนุเคราะห์ทางการเมือง (“political favors”) แก่ฝรั่งเศส ความผูกพันทางเศรษฐกิจ
เช่นนั้นย่อมทำให้รัสเซียต้องพึ่งพาอาศัยฝรั่งเศสและสนองตอบความต้องการของฝรั่งเศสบ้าง
ที่จะให้มีความตกลงทางการเมืองและการทหาร ความสัมพันธ์ทางทหารก็ก้าวหน้าเช่นกัน
ในเดือนกรกฎาคม ค.ศ. 1891 กองเรือฝรั่งเศสได้เยือนเมืองท่าครอนสตัดต์ (Kronstadt) ของ
รัสเซียเพื่อแสดงความใกล้ชิดยิ่งขึ้น

ความใกล้ชิดได้แปรเปลี่ยนเป็นความเข้าใจอันดีต่อกันฉันมิตร (Entente Cordiale) เมื่อทั้งสองประเทศมีความกังวลเรื่องที่มีการต่ออายุสนธิสัญญาไตรภาคีพันธมิตรโดยอังกฤษอาจเข้าร่วมด้วย ได้มีการแลกเปลี่ยนหนังสือกัน (Diplomatic notes) ระหว่างนายนิโคลัส เดอเกียร์ส (Nicholas de Giers) รัฐมนตรีว่าการต่างประเทศของรัสเซีย กับนายริบ็อต (M. Ribot) รัฐมนตรีว่าการต่างประเทศของฝรั่งเศส เป็นหนังสือสองฉบับ ลงวันที่ 9/21 สิงหาคม ค.ศ. 1891 และฉบับลงวันที่ 27 สิงหาคม ค.ศ. 1891 แสดงความเข้าใจอันดีต่อกัน (Cordiale Understanding) และกำหนดหลักสองประการว่า ทั้งสองประเทศจะปรึกษาหารือกันเพื่อพิจารณาทุกปัญหาที่มีลักษณะทำลายสันติภาพทั่วไป และในกรณีที่ฝ่ายหนึ่งถูกคุกคามด้วยความก้าวร้าวรุกราน ทั้งสองประเทศจะดำเนินมาตรการพร้อมกันทันที อย่างไรก็ตาม แม้ทั้งสองประเทศจะมีความกังวลเรื่องที่มีการต่ออายุไตรภาคีพันธมิตรโดยอังกฤษอาจเข้าร่วมด้วย แต่ความสัมพันธ์อันดีมิได้ก้าวหน้าเท่าที่ควร เพราะรัสเซียยังคงมีความหวังว่า ความเข้าใจอันดีกับฝรั่งเศสอาจจะทำให้เยอรมนีเร่งฟื้นฟูความสัมพันธ์กับรัสเซีย ความคาดหวังเช่นนั้นมิได้ปรากฏเป็นความจริง เยอรมนีได้เชื่อมั่นเสียแล้วว่า สงครามระหว่างเยอรมนีกับฝรั่งเศสหรือกับรัสเซียเป็นสงครามที่หลีกเลี่ยงไม่ได้

แม้รัสเซียยังรอดูท่าทีเยอรมนี ฝรั่งเศสได้เร่งรัดต่อไปโดยมีหนังสือติดต่อกัน จนมีการประชุมร่วมของคณะเสนาธิการทหารของทั้งสองประเทศในเดือนสิงหาคม ค.ศ. 1892 เพื่อร่างความตกลงทางทหารซึ่งมีเงื่อนไขที่สำคัญคือ การร่วมมือกันทางทหารในกรณีที่ฝรั่งเศสถูกเยอรมนีหรืออิตาลีที่มีเยอรมนีสนับสนุนเข้าโจมตี และกรณีรัสเซียถูกเยอรมนีหรือออสเตรียที่มีเยอรมนีสนับสนุนเข้าโจมตี ถ้าภาคีคู่สัญญาฝ่ายหนึ่งหรือภาคีคู่สัญญาทั้งหมดของไตรภาคีพันธมิตรระดมพล ฝรั่งเศสและรัสเซียจะระดมพลทันทีและเคลื่อนกำลังเข้าสู่พรมแดนของตนให้ใกล้ที่สุดเท่าที่จะเป็นไปได้ อย่างไรก็ตาม ร่างความตกลงทางทหารฉบับวันที่ 18 สิงหาคม ค.ศ. 1892 นั้นยังมิได้เป็นที่ยอมรับสำหรับรัสเซีย จนถึงเดือนตุลาคม ปีต่อมา ความสัมพันธ์ทางทหารได้ก้าวหน้าไปมากแล้ว เมื่อกองเรือรัสเซียเยือนเมืองตุลอน (Toulon) ของฝรั่งเศส และในเดือนธันวาคม ทั้งสองประเทศได้ตกลงยอมรับร่างความตกลงทางทหารฉบับนั้นให้เป็นอนุสัญญาลับทางทหาร อนุสัญญาลับนั้นได้มีความหมายทางการเมืองยิ่งขึ้นเมื่อมีการแลกเปลี่ยนหนังสือกันฉบับลงวันที่ 15/17 ธันวาคม ค.ศ. 1893 และฉบับลงวันที่ 4 มกราคม ค.ศ. 1894 ทั้งสองประเทศได้เห็นชอบกับร่างอนุสัญญาลับทางทหารฉบับลงวันที่ 18 สิงหาคม ค.ศ. 1892 โดยกำหนดให้เป็นอนุสัญญาเพื่อหลีกเลี่ยงบทบาทยุติของรัฐธรรมนูญฝรั่งเศสที่ระบุให้บรรดาสนธิสัญญาต้องได้รับความเห็นชอบจากสภาผู้แทนราษฎร ทวิภาคีพันธมิตรได้ปรากฏอย่างแท้จริงในปีนั้นเอง

ทวิภาคีพันธมิตรมีลักษณะรุก (Offensive) แตกต่างจากไตรภาคีพันธมิตรที่มีลักษณะรับ (Defensive) เพราะทวิภาคีพันธมิตรมีเงื่อนไขกำหนดการระดมพลเพื่อตอบโต้การระดมพลของภาคีคู่สัญญาของไตรภาคีพันธมิตร ในสมัยนั้น วงการทหารในยุโรปถือว่าการระดมพลคือการประกาศสงครามโดยนัย ความเป็นพันธมิตรระหว่างรัสเซียกับฝรั่งเศสได้ทำให้ดุลภาพแห่งอำนาจในยุโรปเปลี่ยนแปลง เยอรมนีสิ้นสุดความเป็นใหญ่ (Hegemony) ที่จะบงการการเมืองโลกแล้ว และต้องเผชิญหน้าภัยของบิสมาร์คที่กลายเป็นจริงคือ ภาวะศึกสองด้านในกรณีที่เกิดสงครามระหว่างเยอรมนีกับฝรั่งเศสหรือกับรัสเซีย เป็นการสิ้นสุดระบบพันธมิตรแบบบิสมาร์คที่มีจุดประสงค์หลักคือ การปิดล้อมฝรั่งเศสให้อยู่ในภาวะโดดเดี่ยว ทวิภาคีพันธมิตรได้ปฏิบัติการทูตของยุโรปให้เกิดการแบ่งฝ่ายคือ ทวิภาคีพันธมิตรและไตรภาคีพันธมิตร ทวิภาคีพันธมิตรได้เป็นจุดเริ่มต้นก่อเกิดไตรภาคีความเข้าใจอันดีต่อกัน (Triple Entente หรือ Entente Cordiale) ที่มีอังกฤษเข้าร่วมใน ค.ศ. 1907

เมื่อพิจารณาเนื้อแท้ของทวิภาคีพันธมิตรจะเห็นได้ว่า ทวิภาคีพันธมิตรมิได้มีความหมายมั่นคงดังเช่นทวิภาคีพันธมิตรระหว่างเยอรมนีกับออสเตรีย และได้เอื้ออำนวยประโยชน์แก่ฝ่ายใดในการแสวงหาอำนาจผลประโยชน์ ฝรั่งเศสตั้งตนเป็นกลางในสงคราม ระหว่างรัสเซียกับญี่ปุ่นในระหว่าง ค.ศ. 1904-1905 และในวิกฤติการณ์ที่ออสเตรียผนวกบอสเนีย (Bosnia) และเฮอร์เซโกวีนา (Herzegovina) ใน ค.ศ. 1908 โดยรัสเซียเป็นฝ่ายปราชัยทางการทูต รัสเซียเองก็ตั้งตนเป็นกลาง เมื่อฝรั่งเศสเผชิญวิกฤติการณ์โมร็อกโก (Morocco) ใน ค.ศ. 1905 และ ค.ศ. 1911 ไม่มีฝ่ายใดเต็มใจที่จะเข้าร่วมสงครามเพื่ออีกฝ่าย รัสเซียมิได้เห็นคุณประโยชน์ที่จะช่วยฝรั่งเศสในการทำสงครามเพื่อช่วงชิงดินแดนอัลซัส (Alsace) และลอร์เรน (Lorraine) คืนจากเยอรมนี ฝรั่งเศสก็มิได้เห็นคุณประโยชน์ที่จะสนับสนุนรัสเซียให้แสวงหาผลประโยชน์ในบอลข่านและสองช่องแคบ

ทวิภาคีพันธมิตรได้ทำให้ดุลภาพแห่งอำนาจเปลี่ยนแปลงอีกใน ค.ศ. 1905 เมื่อรัสเซียพ่ายแพ้แก่ญี่ปุ่นและมีฐานะตกต่ำลง ทั้งฝรั่งเศสและรัสเซียได้เร่งพัฒนากองทัพให้มีขีดความสามารถสูงขึ้นเพื่อเป็นอำนาจต่อรองในวงการเมืองโลก และเพื่อเผชิญเยอรมนีผู้ท้าทายได้อย่างสมศักดิ์ศรี ความสัมพันธ์ระหว่างรัสเซียกับฝรั่งเศสแน่นแฟ้นยิ่งขึ้นด้วยการเยือนอย่างเป็นทางการของผู้นำระดับสูงของทั้งสองฝ่าย เงินกู้ฝรั่งเศสหลั่งไหลเข้าไปในรัสเซียมากขึ้นเพื่อผูกมัดรัสเซียให้เป็นพันธมิตรของฝรั่งเศส แต่เมื่อเกิดสงครามโลกครั้งที่ 1 ขึ้นในเดือนสิงหาคม ค.ศ. 1914 นั้น รัสเซียและฝรั่งเศสมิได้ตัดสินใจเข้าสู่สงครามโดยเหตุผูกพันต่อทวิภาคีพันธมิตร ถึงกระนั้น ทวิภาคีพันธมิตรก็ได้พิสูจน์คุณค่าให้ปรากฏว่า อย่างน้อยที่สุด เยอรมนีต้องเผชิญศึกสองด้านโดยไม่สามารถเผด็จศึกเด็ดขาดพร้อมกันได้ในเวลาเดียวกัน และทำให้สงครามโลก

ต้องยึดเชื้อหลายปีเกินความคาดหมายของวงการทหารในยุโรป

วงการทูตรัสเซียประสบความสำเร็จล้นเหลือที่จะให้รัสเซียหลีกเลี่ยงสงคราม รัสเซียเข้าสู่สงครามโลกครั้งที่ 1 ในวันที่ 1 สิงหาคม ค.ศ. 1914 สงครามโลกนั้นเองที่ได้เป็นปัจจัยหนึ่งก่อเกิดการปฏิวัติขึ้นในเดือนมีนาคม ค.ศ. 1917 ปฏิวัติครั้งนั้นได้เปลี่ยนแปลงรัสเซียจากการเป็นจักรวรรดิรัสเซียมาเป็นสหภาพโซเวียตรัสเซีย (Soviet Union of Russia) จากระบอบประชาธิปไตยโดยมีพระมหากษัตริย์ภายใต้กฎหมาย มาเป็นระบอบคอมมิวนิสต์ นโยบายทั่วไปของรัสเซียนั้นเปลี่ยนแปลงไปมากมิใช่น้อย แต่นโยบายหลักมิได้เปลี่ยนแปลง รัสเซียยังคงปรารถนาบทบาทมหาอำนาจยิ่งใหญ่บนการยุโรป การขยายอำนาจอิทธิพลมิได้จำกัดขอบเขตดังเช่นในสมัยจักรวรรดิอีกต่อไปแล้ว รัสเซียมิได้มีฐานะเป็นเพียงมหาอำนาจเคียงบ่าเคียงไหล่มหาอำนาจอื่น ๆ เท่านั้น หากแต่รัสเซียในสมัยเป็นคอมมิวนิสต์ได้สร้างตนเองขึ้นเป็นอภิมหาอำนาจ (Superpower) มีคู่แข่งเพียงชาติเดียวคือสหรัฐอเมริกา การทูตของโซเวียตรัสเซียเต็มไปด้วยกระบวนการสลับซับซ้อนยิ่งนักเพราะเป็นการดำเนินนโยบายครอบจักรวาล จักรวรรดิรัสเซียได้ปูพื้นฐานรัสเซียให้เป็นมหาอำนาจเท่านั้น เพื่อก้าวขึ้นไปสู่การเป็นมหาอำนาจยิ่งใหญ่ที่สุดของโลก ความฝันอันสูงสุดของรัสเซียมิได้ไกลสุดเอื้อมนัก